

PAPP JÚLIA

Donne Vngare**A magyar női vitézség toposzáinak 16. századi forrásaihoz**

A magyar női vitézség toposzával az utóbbi időben több hazai tanulmány és kiadvány is foglalkozott, hol célzottan,¹ hol érintőlegesen.² Írásomban egy olyan 16. század végi itáliai kiadvány két szövegrészét ismertetem, mely a hazai szakirodalomban ebben az összefüggésben tudomásom szerint még nem került elemzésre.

Giovanni Boccaccio (1313–1375) *De mulieribus claris* (*De claris mulieribus*) című, az 1360–70-es években íródott életrajzgyűjteményében százhat híres asszony – bibliai, mitológiai és történeti személy – életét mutatta be. A mű hatása kimutatható a nőkkel foglalkozó későbbi munkákban, pl. Christine de Pisan (1365 k.–1429 k.) *Le Livre de la Cité des Dames* (1405) című könyvében. Boccaccio könyvének népszerűségét jelzi, hogy több mint száz kéziratos másolat készült róla (köztük több pompásan illuminált kódex),³ s hogy a 15. században számos nyelvre lefordították. Az életrajzgyűjtemény részei nyomtatásban először 1473-ban Ulmban jelentek meg, a teljes szöveg pedig 1539-ben, Bernben látott napvilágot. Giuseppe Betussi (1512 k.–1573 k.) 1547-ben Vencében a szerző életrajzával kiegészítve adta ki Boccaccio munkájának olasz fordítását,⁴ 1596-ban pedig egy olyan kiadás jelent meg, melyben a korábbi százhat női

1 Sz. JÓNÁS Ilona, *P. Pierre Le Moyne, Galerie des femmes fortes = Miscellanea fontium historiae Europaeae: Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. KALMÁR János, Bp., 1997, 113–116; CSUTI Emese, *A férfiruhában harcoló nő a magyar irodalomban = Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*, szerk. NAGY Beáta, S. SÁRDI Margit, Debrecen, 1997, 31–40.

2 SUGÁR István, *Az egri vár és viadala*, Bp., 1971; *Tinódi egri históriás énekei*, bev., átírás, jegyz. SUGÁR István, Eger, 1974; BITSKEY István, *Az egri vár viadala a XVI–XVII. századi irodalomban*, *Agria*, 38(2002), 189–201; LÖKÖS Péter, *Eger 1552-es ostromának ábrázolása a 16–17. századi erdélyi szász és szepességi német irodalomban*, *Agria*, 40(2004), 261–293; BITSKEY István, „Vitézeket írja krónikájába” (*Eger diadala az irodalomban*) = B. I., *Mars és Pallas között: Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyar irodalomban*, Debrecen, 2006, 75–86; „Jó Dobó miatt sok terekök vesznek”: *16–17. századi költők és krónikások az 1552-es egri ostromról*, szerk. LÖKÖS Péter, Bp., 2008; LÖKÖS Péter, *Az 1552-es egri ostrom leírása Hieronymus Ortelius krónikájában*, *Agria*, 2(2008)/1, 124–133; *Obsidio Agriae anno 1552: Texte zur Rezeption eines ungarischen Geschichtsstoffes*, hg. Péter LÖKÖS, Gábor TÜSKÉS, Eger, 2008; KECSKEMÉTI Gábor, *Szónoki gyakorlat a magyar vitézségről a leuveni egyetemen = Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, I, 61–68.

3 A londoni British Library francia nyelvű kódexét (1440 k.) több mint 120 miniatúra díszíti (ltsz. Royal 16 G V), s egy miniatúrákkal illusztrált, a 15–16. századból származó kéziratot őriz a párizsi Bibliothèque Nationale de France is (ltsz. Français 599).

4 *Libro di M. Gio. BOCCACCIO delle Donne illustri*, Tradotto per Messer Giuseppe BETUSSI [...], Venetia, 1547.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

életrajz mellett a firenzei Francesco Serdonati (1540–1602) híres asszonyokról készült leírásai is szerepeltek.⁵

Serdonati életrajzai között két magyar vonatkozásút találunk. A *Iassia Vngara* című fejezet egy, a törököket csellel kijátszó szerémségi asszony történetét mutatja be:

Nel tempo, che Solimanno Imperadore de Turchi uenne sopra Belgrado Città del rea me d'Vngheria mandò oltre al fiume Sauo Bali Iachino Sangiaccio della Bossina per scoprire se in quei contorni fosse gente degli Vngheri, e insieme vedesse, che quindi non entraffe soccorso, o vittuaglia in Belgrado, e gli commise, che non facesse alcun danno al paese di Sirmio pensando acquistarsi per tal via fama ci clemenza, ma vna signora del paese della nobil famiglia de Tassi conosciuta la malizia del barbaro s'oppose a soui disegni con vguale astuzia: perciocche mandò ambasciadori al Turco fingendo di rendersi con tutti gli stati suoi, chiedendo, che le la sciasse possedere quelle medesime ville, castella, e terre, che era vsata tener prima, e si contentasse di quelle medesima recognizione, e censo, che ella soleua pagare al Re d'Vngheria, e Solimanno mostrò di contentarsi, e subito le fece il priuilegio, e presentati gli albasciadori di lei di vesti, e di danari li rimandò con suoi messi per confermare le Capitolazioni con la signora in presenza. Ma ella mentre che gli ambasciadori vanno innanzi, e'n dietro cogliendo il tempo al suo scampo per vsire delle mani del Tiranno fece caricare circa venti carra di danari, d'arnesi, e d'altre cose di prezzo, ageuoli a portare, e li fece condurre in luogo sicuro, e poi raccolti i messi del Turco gli fece incontanente ammazzare, e insieme co'figliuoli e con la famiglia si ritirò là, oue hauea mandato il suo mobile, e in questo modo associò la vita, e l'hauere sou dalla perfidia Turchesca. Lodouico Tuberone Abate lib. xi.⁶

A Jaksics család egy nőtagjáról szóló történet valóban szerepel a Serdonati által említett forrásban, vagyis Ludovicus Tubero (1459 k.–1527 k.) dalmát történetíró kortörténeti feljegyzéseiben. Tubero a XI. könyv 4. fejezetében leírja, hogy az 1520-as évek elején Nándorfehérvár és Szabács ostromára készülő török császár cselből megtiltotta, hogy a Szerémségben a parasztokat kifosszák és megöljék, „mivel úgy vélte, hogy eme szelídségével és jóindulatával részben meg fogja nyerni a magyarok rokonszenvét, részben pedig a parasztokat újból a nemesség ellen tüzelheti”.⁷

Tubero a rendeletet kijátszó asszony történetét a következő fejezetben beszéli el:

XI/5. Hanem az asszony, a Jaksicsok nővére a cselel játssza ki [...].

A töröknek eme családságát és álnok szelídségét egy bizonyos asszony, ama terület úrnője, a Jaksicsok nőtestvére nem kisebb fortéllyal kijátszotta. Amikor ugyanis meghal-

5 *Libro di M. Giovanni BOCCACCIO Delle Donne Illustri*, Tradotto di Latino in Volgare per M. Giuseppe BETUSSI, con una giunta fatta dal medesimo, D'altre Donne Famose: E vn'altra nuoua giunta fatta per M. Francesco SERDONATI, d'altre Donne Illustri, Antiche e moderne, Con due tauole vna de nomi, e l'altra delle cose più, Fiorenza, Filippo Giunti, 1596.

6 *Uo.*, 601–602.

7 Ludovicus TUBERO, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, közreadja BLAZOVICH László, Sz. GALÁNTAI Erzsébet, Szeged, 1994 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 4), 296.

lotta, hogy Szulejmán megparancsolta övéinek, ne okozzanak a pannon jobbágyoknak semmi kárt, gyanúsnaak találva a török váratlan és szokatlan kegyességét, többet alapozva arra, hogy ne csapják be, mint a török megbízhatóságra, követeket küldve ajándékokkal a törökhöz azt színlelte, hogy magát és mindenét átengedi neki, és hogy a színlelés titokban maradjon, és a menekülésnek – amire készült, és amelyet már előkészített – a gyanúját elhárítsa magától, megparancsolta, hogy a török követei által róla gondoskodás történjen, hogy tudniillik az ő engedelmével tartsa hatalmában azokat a földeket, falvakat és városokat, amelyeket a török ama területre való érkezése előtt birtokolt, és hogy a török beérje azzal az adóval, amelyet a földjei a magyar királynak szoktak nyújtani. Szulejmán az asszonyt ezt a meghódolását olyan örömmel fogadta, hogy – miután nem tartott cseletől – királyi okirattal tüstént jóváhagyott mindent, amit az kért, és a követeket értékes ruhaneművel és pénzzel megajándékozva saját köveivel együtt tüstént visszaküldte hozzá jobbát ajánlva neki megbízhatósága jeléül.

Eközben, mialatt a követek a törökökhöz mentek, és onnan visszatértek, a Jaksics asszony közel húsz szekeret megrakva házi felszereléssel, pénzzel és más dolgokkal, amelyeknek a szállítása nem volt fáradságos és nehéz, mindezeket az ország belsejébe szállíttatta, maga pedig elfogva a török szószólókat és tüstént megöletve őket, gyermekeivel ugyanoda tartott, ahová értékeit előre küldte, és így egyrészt saját családságával hiúsította meg a török cseleit, másrészt pedig annak kíméletességét kegyetlenséggé változtatta. A török ugyanis, mint mondják, eme méltánytalanságtól fölingerelve – hiszen a törökök a velük született színlelés folytán bűneik mentegetésére igen tehetségesek –, egyetlen kereszténynek – még hűségskü mellett sem – kegyelmezett meg, akik azután a kezébe kerültek.⁸

Serdonati néhány oldallal később a Székesfehérvár 1543. évi, illetve Eger 1552. évi török ostrománál vitézül harcoló nők hőstetteit ismertette:

Donne Vngare.

Quando i Turchi combatterono Albareale Città d'Vngheria Vna donna Vngara d'al tastatura montò fra soldati sopra l'argine del bastione con vna gran falce da fieno in mano, e con vn sol colpo troncò il capo di netto a due Giannizzeri, che montauano suso. Nelle medesime guerre circa due mila Vngheri con le mo gli, e co figliuoli si ritirarono in Agria, e s'obligarono insieme con giuramento di non si rendere mai, e che n'andasse la vita a chi rispondesse a nimici eccetto con l'arme, e con gli archibusi, e Maometto Bassa di Buda pose l'assedio alla Città, e lo continuò quaranta di con innumerabile esercito, e le diede tredici assalti, e vi perdè ottomilla de suoi, e atterrò quasi la fortezza con li colpi dell'artiglieria, e la città fu difesa non da ripari, ch'erano deboli, ma dalla frächezza de cittadini, e de soldati, e perche erano pochi le donne mescolate con loro combatteano a par di essi, e di sei ore in sei ore si scambiauano, perche si desse a corpi il neceßario riposo. Quiui occorse, che vna giouanetta era in sieme con la madre appresso al marito, che combatteua ed essendo egli morto, ella preso lo scudo, e la spade del morto marito si fece innanzi infuriata, e ammazzò

8 Uo., 297–298.

tre Turchi. Vn'altra portaua in capo vn gran saſso per trarlo fra la calca de nimici, e venne vna palla d'artiglieria, e le portò via il capo, e la figliuola, che gli era appresso gitto'l sasso pieno di sangue sopra nimici, e n'ammazzò due, e alcuni altri n'uccise con la spada, e correndo quà e là animaua tutti a difender la patria. Essendo molte donne schierate dinanzi la muraglia vna palla di ferro sbranò tre di loro miserabilmente, e bagnò l'altre col sangue delle morte, le quali incontanente vendicarono la morte delle compagne con tal furore, che i Turchi con torsi dall'impresa confessarono d'esser vinti non meno dall'arditezza delle donne, che dalla fortezza degli huomini... Gasparo Bugato lib. 7. Adriani lib. 4.⁹

Gasparo Bugati 1570-ben megjelent világtörténetében az 1543. évi székesfehérvári ostrom kapcsán megemlíti, hogy „In questo una donna uirile Vngara fece un'atto segnalato: percioche troncò netto con una falce da fieni il capo à due Gianizzeri in un colpo, i quail so sforzauano di montare sopra d'un bastione”.¹⁰ Ezt az információt tehát Serdonati innen vette. A másik forrás, Giovanni Battista Adriani (1512 k.–1579) firenzei történétíró munkájában is olvashatunk a székesfehérvári ostromról, a vitéz nő esetét azonban Adriani nem említi.¹¹

Székesfehérvár 1543. évi ostromáról több hazai krónikás, történétíró is beszámolt.¹² Istvánffy Miklós (1538–1615) röviden meg is emlékezik a várban lévő nők hősiességéről: „Mindazáltal az olaszoktól építettett erősségeket csudálatos vitézi erővel s állhatatossággal még az asszonyállatok s gyermekek is segítvén, s néhányan a barátok klastromából, azon a napon vitéz módon oltalmaztatának [...]”,¹³ az egy kaszacsapással két janicsár fejét levágó vitéz székesfehérvári nő¹⁴ hősiességét azonban nem említi.

A történet forrására 1769-ben, Telek József (1716–1773) ferences szerzetes, teológiai tanár, hitszónok egyik munkájában találunk utalást: „Avagy talán amaz örök ditsiretre érdemes Magyar Aszszony vette újra-elé vitéz bátorságát, a' ki a' Székes-feir-vári Bástyán, mikor a' Törökök oda rohantak, a' mint Bonfinius fel-jegyjezi, egy réti kaszával, egyszer 's-mind két vakmerő Töröknek fejét le-ütötte?”¹⁵ – írja a forráshely pontos megjelölése nélkül *Juditnál erősebb* című Mária-prédikációjában.

9 *Libro di M. Giovanni BOCCACCIO...* (1596), i. m., 605–606.

10 *Historia vniversale* di M. Gasparo BUGATI Milanese [...], Vinetia, 1570, Liber 7, 921.

11 *Istoria de' suoi tempi*, di Giovambatista ADRIANI Gentilhvomo Fiorentino [...], Venetia, 1587, Libro Quarto, 217–218.

12 VERANCICS Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái, közli SZALAY László, 2, Pest, 1857, 86, 299–306; VERANCICS Antal, *1504–1566 Memoria Rerum*, s. a. r., jegyz., utószó BESSENYEI József, Bp., 1981, 91–92; SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, Bp., 1979, 342–349.

13 ISTVÁNFY Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája*, TÁLLYAI Pál XVII. századi fordításában, 1/2, 13–24. könyv, Bp., 2003, 102.

14 Egy 1663-ban Matthäus Küsel által készített rézmetszet Wesselényi Ferenc nádort ábrázolja, amint egy kardcsapással vágja le egy török és annak lova fejét. Vö. GALAVICS Géza, *Wesselényi Ferenc hőstette: Széchy Gáspár tézislapja a nagyszombati egyetemen, 1663.* = *Történelem – kép*, szerk. SINKÓ Katalin, MIKÓ Árpád, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000, 368–370.

15 TELEK József, *Tizen-két Tsillagú Korona az az; Az Isten Szerelmes Szent Annyának, Angyalok hatalmas Királynéjának, Magyar Hazánk Nagy Aszszonyának, A' makula-nélkül fogantatott Szűz Máriának Esztendőbéli tizen-két ünnepire, egybe-szedegettetett prédikáziók [...]*, Buda, 1769, 8. Idézi: LUKÁCSY Sándor, *A megszentelt ország: Magyar ünnepek*, Pécs, 2000, 18. Köszönöm Kerny Teréziának, hogy felhívta figyelmemet az adatra.

Antonio Bonfini (1434 k.–1502 k.) természetesen nem írhatott az 1543. évi székesfehérvári török ostromról, történeti munkájában csupán a város 1490. évi ostromáról találunk részletes leírást, amikor a Mátyás király halála utáni trónutódlási harcokban I. Miksa csapatai elfoglalták és kifosztották azt.¹⁶ A kaszával harcoló magyar nő történetével azonban ebben a leírásban nem találkozunk, ahogy azokban sem, melyek Nándorfehérvár (Görögfehérvár) ostromairól tudósítanak. A motívumra Bonfini munkájának Zsámboki János által 1568-ban Bázelen megjelentetett, rövidebb-hosszabb történeti munkákkal, forrásokkal, visszaemlékezésekkel – pl. Eger 1552. és Szigetvár 1566. évi török ostromának leírásával – kiegészített kiadásában sem bukkantam, ahogy az 1744-ben Pozsonyban megjelent két újabb Bonfini-kiadásban sem.¹⁷ Telek József adata tehát számomra rejtély maradt. Lehet, hogy a ferences hitszónok valahol máshol olvasta a történetet, s Bonfini nevét csak a forrás hitelességének megerősítésére használta, s lehet, hogy én nem böngésztem át elég alaposan az itáliai történetíró munkáját, illetve a Telek által ismerhetett, kiegészített kiadásokat.

Mivel a két hős egri nő történetével sem Bugati, sem Adriani munkájában nem találkozunk, Serdonati ezeket más forrásból vette. A két történet – mint az egri vár 1552. évi ostromával foglalkozó hazai szakirodalom is hangsúlyozza – az ostrom után hamar Egerbe érkező, tehát az eseményekről első kézből tájékozódó Tinódi Sebestyén (1510 k.–1556) krónikájában nem szerepel, s sokáig más hazai történeti munkákban sem találkozunk velük. A hőstettekről mai ismereteink szerint először Ascanio Centorio degli Hortensi itáliai történetíró 1566-ban kiadott munkájában olvashatunk:

[A legszörnyűbb támadásnál] egybegyűlt a város minden férfiája és asszonya, akik a férfiaknál nem kisebb elkeseredéssel fegyverekkel, kövekkel, forró vízzel és más eszközökkel megannyi nőtényoroszlánként harcoltak, és az ellenség soraiban olyan félelmetes öldöklést vittek végbe, hogy az rettentő és sajnálatra méltó látványt nyújtott. Ugyanis e támadások során oly jeles esetek történtek, melyek méltók arra, hogy minden könyvben megemlékezzenek róluk. Ezek közül az első az volt, hogy egy anya lányával és vejével együtt a falakon kívül harcolt, megölték a férfit felesége közelében, erre az anya mondta neki, hogy menjen eltemetni, mire a lány azt válaszolta, hogy most nincs idő a temetésre és gyászszertartásra, hanem kegyetlen bosszút kell állni, és magához vette kardját és pajzsát, a halott férj helyére állt, és hihetetlen dolgokat vitt végbe, és nem hagyta el addig azt a helyet, míg három török megölésével meg nem bosszulta férje halálát. Ezután férjét karjaiban a templomba vitte, ahol illendő tisztes temetést adott számára. Máshol pedig hasonlóképpen az történt, hogy egy asszony nagy követ cipelt a fején, hogy a várfalról a törökökre hajtsa, amikor egy lövedék leszakította a fejét és megölte, a vérrel össze-

16 Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 944–947.

17 *Rerum Hungaricarum decades quinque*, quas [...] Christophorus ERDŐDY [...] dum e praelectionibus R. P. Jonae á Divo Thoma AQUINATE [...] positiones universae philosophiae propugnaret, dicavit [...] Antonius BONFINIUS, Pozsony, typ. Royerianis, 1744; Antonii BONFINII civis Asculani *Rerum Ungaricarum decades IV. cum dimidia, seu Libri XLV. gesta Hunnorum, & Ungarorum à primis initiis, ad annum usque R. S. M. CCCC. LXXXV. complexi: adjungitur chronologia Abrahami BAKSCHAY, ad annum M. D. LXVII. continuata per anonymum usque ad praesentem [...]*, Pozsony, typis Royerianis, 1744.

fröcskölt kő pedig leánya közelébe esett. Ő anélkül, hogy anyja halálának siratásával időt vesztegetett volna, felvette a követ, fejére helyezte, dühvel és haraggal így szólt: Anyám vére nem ontathatik ki megbosszulatlanul, és leánya nem élhet tovább anélkül, hogy másokon ne bosszúná meg halálát. Harci dühvel oda rohant, ahol a törökök a leghevesebben ostromoltak, és e nagy követ a lehető legnagyobb ellenséges tömegre dobta, két törököt megölt, kardjával pedig sok másikat megsebesített, valódi amazonként viselkedett, vagy valóságos spártai asszonyként. Ekkor mindenfelé szaladva biztatott mindenkit, hogy harcoljanak jól, emlékeztetvén őket esküjükre és a rájuk váró dicsőségre Isten és az emberek előtt. Ezáltal elérte, hogy az ellenséget szégyenletesen visszaverték és a sáncok elé kijöve visszaszorították a többieket és a tüzéségi állások elhagyására kényszerítették őket. A létező legnagyobb ágyúkból kettőt azon a napon betömtek, és oly nagy volt minden bent lévő lelke, főként pedig az asszonyoké, akik férjeikkel, atyáikkal, fiaikkal és testvéreikkel együtt harcoltak oly bátran, hogy nem futamodtak meg még oly nagy veszélyektől sem. Egyik nap a törökök Egert ostromolták, az asszonyok pedig szokásuk szerint a halottak fegyvereit kezükben tartva álltak a várfalnál. Ekkor egy lövedék hármat vagy négyet megölt azok közül, akik a legelőrébb álltak, leginkább készen arra, hogy az ellenségre köveket és gerendákat hajítsanak. Megölt társaik vére és húsdarabjai a többi közel álló asszony arcába csapódott, akik felindultságukban a fájdalom és félelem legkisebb jele nélkül, még dühödtebben tértek vissza a harcba bosszút állni megölt társaikon. A halott asszonyok vérével beszennyezett köveket felkapván még az eddiginél is elszántabban rohantak a csatába hallatlan dolgokat véghez vive. Ezekből a cselekedetekből ismerszik meg a hazaszeretet nagysága és ereje, mivel bátorságot ad még az oly gyöngye asszonynak is ahhoz, hogy megvédjék. És valóban mindenki számára megmutatja, hogy nincs a világon drágább és értékesebb dolog, mint a haza, melynek üdvéért kötelesek vagyunk életünket és becsületünket egyszerre feltenni.¹⁸

A szakirodalom – Szekfű Gyula 20. század eleji írása¹⁹ alapján – úgy véli, hogy a történeteket Centorio azért találta ki vagy vette át más szerzőtől, hogy beszámolóját érdekessé téve, „fűszerezve” elégítse ki a török hódítás eseményei iránt érdeklődő nyugat-európai olvasók híréhségét.²⁰ A két történet eredetére vonatkozóan nem találtam adatot, úgy vélem azonban, hogy a szövegrész vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a korábban említett nyugat-európai irodalmi törekvéseket, melyek a nők társadalmi szerepének, feladatainak, pozitív és negatív tulajdonságainak a bemutatására irányultak.

A női karakterjegyek meghatározásának részeként a 14–15. században kialakult az erős, harcos nők kánona is. A kilenc hős (Neuf Preux) analógiájára az irodalomban

18 „Jó Dobó...”, *i. m.*, 160–161. Az eredeti olasz szöveget lásd: *Obsidio Agriae...*, *i. m.*, 57–58. Ascanio CENTORIO DEGLI HORTENSI, *Commentarii della Gverra di Transilvania [...]*, in *Vinégia [...]*, 1566, Lib. 5, 223–224.

19 SZEKFŰ Gyula, *Két historiographus Castaldo erdélyi seregében*, *Száz*, 48(1914), 17–33.

20 „Egy ilyen lelkiismeretlen, megbízhatatlan s az országban sem járt idegen szerzőnek az érdeklődést felcsigázó romantikus részletleírásai távol állanak tehát az igazságtól és Tinódi Sebestyén minden fölös pátoszt kerülő, a történeti hűséghez ragaszkodó históriás énekétől, s az említett események hitelt nem érdemlők.” *Tinódi egri históriás...*, *i. m.*, 32; „Jó Dobó...”, *i. m.*, 155; *Obsidio Agriae...*, *i. m.*, 12–13.

és a képzőművészetben létrejött a kilenc hősnő (Neuf Preuses) alkalmanként változó „listája”, melyre az első időkben elsősorban ókori személyek – a thébai mondanakör hősnői mellett például amazonkirálynők (Szinopé, Lampeto, Penthesilea) vagy a Küroszt legyőző Tomürisz szkíta királynő – kerültek fel. Hans Burgkmair (1473–1531) fametszetsorozatában három ókori, három ótestamentumi (Judit, Eszter, Jahel) és három keresztény „hősnőről” – köztük Magyarországi Szent Erzsébetről – készült ábrázolás.²¹ Az ebben a kulturális közegben otthonos itáliai történetíró magától értetődően alkalmazhatta munkájában a női hősiesség példáit.

Centorio a vitéz egrid nők tetteinek bemutatásakor analógiaként említette, tehát vélhetően jól ismerte az amazonok legendáját és a városukat védő spártai asszonyok történetét. Éppúgy, mint németországi kortársa, Melchior Junius (1545–1604) wittenbergi humanista, aki Cicero-kiadásában a spártai nők Pauszaniasz által is leírt hősiességéhez hasonlította az 1552. évi egrid ostromban harcoló nők bátorságát,²² vagy mint évtizedekkel később a magyar Paskó Kristóf, aki „Penthesilea hada”-ként említette az 1660. évi török ostrom idején a férfiak mellett harcoló nagyváradi asszonyokat.²³

Centorio leírása rávilágít a harcias, erős nők középkori és kora újkori ambivalens megítélésére is. Az itáliai történetíró elfogadta, sőt követendő példaként állította olvasói elé a nők által véghezvitt kíméletlen öldöklést, hangsúlyozva azonban, hogy a „gyöngé asszonyok” ezen cselekedeteihez, melynek során fel kellett adniuk nőies karakterjegyeiket (nőstényoroszlánokként, más szerzők szerint medvékként küzdöttek), a hazaszeretet vagy a férj iránti – halálának megbosszulásában kiteljesedő – hűség adott erőt.²⁴ A nők vitézsége, éppen gyöngé voltuk miatt, csodálatra méltóbb, mint a férfiaké, ezért ösztönözte a török ellen harcoló nők hősiessége – amint több 16–17. századi szerző hangsúlyozta – még nagyobb küzdelemre a mellettük vívó férfiakat.

Serdonatinál a két egrid nő hőstette a történelmi eseményeket színesítő mozzanatból önálló, példaadó életrajzi elemmé vált. Ennek a műfajváltásnak a gyökerei Centorio leírásában rejtőznek: az egrid asszonyok hőstetteinek a teljes ostrombeszámoló felét kitevő bemutatásával, illetve a leírás utolsó mondatával (hősiességük „mindenki számára megmutatja” a hazaszeretet erejét) olyan jelentékeny hangsúlyt adott, mely szükségszerűen felkínálta az exemplummá válás lehetőségét.

Centorio leírása lesz a forrása a két egrid vitéz nő hőstettéről beszámoló 16–18. századi külföldi és hazai történelmi munkáknak,²⁵ a két egrid amazon 18–19. századi német, osztrák és magyar irodalmi említései azonban Serdonatit adják meg forrásként. Ezek

21 Lydia MIKLAUTSCH, *Wozu Heldinnen? = Heldinnen*, hg. Johannes KELLER, Florian KRAGL, Wien, 2010, 11–17.

22 *Resolutio Brevis Orationum M. T. CICERONIS Secundum Causarum Genera, Orationum partes, materias, in Eloquentiae Studiorum [...]*, Avtore Melchior IVNIO [...], [Wittenberg], 1594, 328. Lásd pl. PAUSZANIASZ, *Görögország leírása*, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008, 1, IV. könyv, 272.

23 *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, *Barokk és késő-barokk rokokó*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., 2000, 347.

24 A 19. század szemlélete már a nők kényszerű kegyetlenségének ábrázolását is helyteleníti: egy korabeli műbíró Székely Bertalan *Egrid nők* című festményének értékeként említi, hogy „a nőket seholsem látjuk valami vérengző foglalkozásban”. Vasárnapi Ujság, 15(1868)/7 (febr. 16.), 77–78.

25 „Jó Dobó...”, i. m., 155.

a leírások – Serdonati női életrajzához hasonlóan – szinte mindig önálló történetek (anekdoták, emlékezetes cselekedetek, követendő példák). Az általam ismert első, Serdonati munkáját forrásként említő variáns 1773-ban Friedrich Heinrich Wilhelm Martini (1729–1780) berlini folyóiratában, *Anekdoten* címszó alatt jelent meg.²⁶ A leírás szinte szó szerinti átvételével ezután számos folyóiratban és könyvben találkozunk.²⁷ A magyar fordítás 1816-ban jelent meg – a történet mellett átvéve a Serdonatira való hivatkozást is.²⁸ Bár az egri nők hősiességéről csak általánosságban beszélt, a részletekért ugyancsak „Sartori, Szerdonáti Ferentz” és más szerzők könyveihez utalta az olvasót 1826-ban Gorové László (1780–1839).²⁹

26 *Herzhaftigkeit der Frauenzimmer = Mannigfaltigkeiten: Eine gemeinnützige Wochenschrift mit Kupfern*, Vierter Jahrgang, Berlin, 1773, 442–444.

27 *Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern herausgegeben von einer Gesellschaft*, Vierter Jahrgang, III. Stück, den 19. Jenner 1774, Wien, 23–24; *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur vaterländischen Geschichte [...]*, Erster Band, Preßburg, 1781, 251–253; *Kurzgefasste Geschichte der Ungern von den ältesten, bis auf die itzigen Zeiten [...]*, von Karl Gottlieb v. WINDISCH, Neue, vermehrt und verbesserte Auflage, Preßburg, 1784, 355–356; *Länder- und Völker-Merkwürdigkeiten des österreichischen Kaiserthumes*, von Dr. Franz SARTORI, Zweyter Theil, Wien, 1809, 143–145; Leopold CHIMANI, *Vaterländischer Jugendfreund: Ein belehrendes und unterhaltendes Lesebuch zur Veredlung des Herzens: Beförderung der Vaterlandsliebe und gemeinnütziger Kenntnisse für die Jugend des österreichischen Kaiserstaates*, Fünfter Theil, Wien, 1814, 37–39.

28 Kis János, *Ifjúság barátja, vagy hasznosan mulattató darabok a' két nembéli ifjúság számára*, Pesten, 1816, II, 180–184.

29 GOROVÉ László, *Eger városa Története*, Tudományos Gyűjtemény, 10(1826)/4, 42.